

Моя профессиональная
карьера

ISSN

INTERNATIONAL
STANDARD
SERIAL
NUMBER

ISSN

2782-4365

Проверить
номер:

Научно-образовательный электронный журнал

ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА В XXI ВЕКЕ

Выпуск №78-2 (том 2)
(сентябрь), 2026)

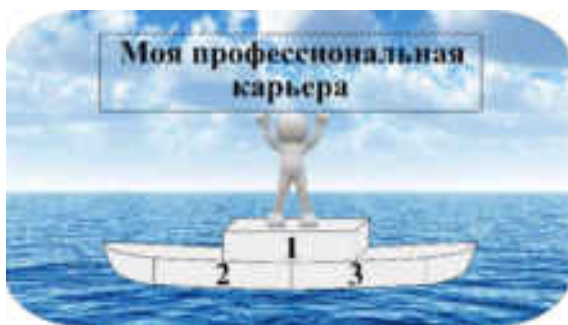

Google
Scholar

Периодичность выпуска: 1 раз в неделю

Сайт: mpcareer.ru/oinv21veke. Почта: obrmppcareer@mail.ru

Международный научно-образовательный
электронный журнал
«ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА В XXI ВЕКЕ»

ISSN 2782-4365

УДК 37

ББК 94

**Международный научно-образовательный электронный журнал
«ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА В XXI ВЕКЕ». Выпуск №78-2 (том 2) (сентябрь,
2026). Дата выхода в свет: 14.09.2026.**

Журнал объединяет авторов на территории стран СНГ и помогает обмениваться передовыми научно-образовательными исследованиями.

Содержит научные работы отечественных и зарубежных авторов по экономическим, техническим, философским, юридическим и другим наукам.

Миссия научно-образовательного электронного журнала «ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА В XXI ВЕКЕ» состоит в поддержке интереса читателей к оригинальным исследованиям и инновационным подходам в различных тематических направлениях, которые способствуют распространению лучшей отечественной и зарубежной практики в интернет пространстве.

Целевая аудитория журнала охватывает работников сферы науки и образования (педагоги, учителя, ученые, преподаватели, научные сотрудники, бакалавры, магистранты, аспиранты).

Материалы публикуются в авторской редакции. За соблюдение законов об интеллектуальной собственности и за содержание работ ответственность несут авторы работ. Мнение редакции может не совпадать с мнением авторов научных работ. При использовании и заимствовании материалов ссылка на издание обязательна.

© ООО «МОЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КАРЬЕРА»

© Коллектив авторов

Олтаев Ш.С. МАМЛАКАТНИНГ ЭКОЛОГИК МУАММОЛИ ҲУДУДЛАРИГА ИНВЕСТИЦИЯЛАРНИ ЖАЛБ ҚИЛИШ ЙЎЛЛАРИ	86
Ходжалыева Маягозель ЗНАЧЕНИЕ СТАТИСТИЧЕСКОГО АНАЛИЗА В СОВРЕМЕННОЙ ЭКОНОМИКЕ	101
Ходжаева Сонаш, Нурмухаммедов Максат, Гордиева Гулджахан, Бабаева Бибихаджар ИНТЕГРАЦИЯ РЕГИОНАЛЬНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ В ГЛОБАЛЬНЫЕ ЦЕПОЧКИ СОЗДАНИЯ СТОИМОСТИ: ПЕРЕОСМЫСЛЕНИЕ ТЕОРЕМЫ АДАМА СМИТА О РАЗДЕЛЕНИИ ТРУДА И ГРАНИЦАХ РЫНКА	106
Аннаджемал Амангилыжова ВОДНАЯ ДИПЛОМАТИЯ И ПРОБЛЕМЫ АРАЛЬСКОГО МОРЯ: НОВЫЙ ЭТАП РЕГИОНАЛЬНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ	119
Шамухаммедова Язгуль, Бекбердиев Сойенч НАУКА И ОБРАЗОВАНИЕ ТУРКМЕНИСТАНА ЗА 35 ЛЕТ НЕЗАВИСИМОСТИ: ФОРМИРОВАНИЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА И ИННОВАЦИОННОГО ПОТЕНЦИАЛА	127
Олтаев Ш.С. ТУРИЗМ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШДА ВИЛОЯТЛАРАБОҒЛИҚЛИКНИНГ АҲАМИЯТЛИЛИГИ ТАҲЛИЛИ	131
Атаева Бахар, Аманова Ширинджемал НАЦИОНАЛЬНАЯ ОДЕЖДА ТУРКМЕНСКИХ ЖЕНЩИН И ДЕВУШЕК: КУЛЬТУРНО-ИСТОРИЧЕСКИЙ АСПЕКТ И ТРАДИЦИОННЫЕ ОСОБЕННОСТИ	140
Аннамаммедов Байрамгелди, Нурмырадов Медет, Балканова Оразбике, Алтыева Нязли ВЛИЯНИЕ ГЕНЕРАТИВНОГО ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА НА ТРАНСФОРМАЦИЮ РЫНКОВ ТРУДА И ИЗМЕНЕНИЕ СТРУКТУРЫ ТРАНСАКЦИОННЫХ ИЗДЕРЖЕК В СФЕРЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫХ УСЛУГ	146
Мурадов Рахат, Акмаммедов Эзиз ЦИФРОВАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ И ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ ТУРКМЕНИСТАНА ЗА 35 ЛЕТ НЕЗАВИСИМОСТИ	160
Олтаев Ш.С. РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТ ШАРОИТДА ТУРИЗМНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ИННОВАЦИОН ТЕХНОЛИГИЯЛАРНИНГ ҚЎЛЛАНИШИ	164

ФИО автора(-ов): *Олтаев Ш.С. – СамИСИ доценти, и.ф.н.*

Название публикации: «МАМЛАКАТНИНГ ЭКОЛОГИК МУАММОЛИ ХУДУДЛАРИГА ИНВЕСТИЦИЯЛАРНИ ЖАЛБ ҚИЛИШ ЙЎЛЛАРИ»

Аннотация: ушбу мақолада мамлакатнинг экологик муаммоли ҳудудларига инвестицияларни жалб қилиш йўллари ўрганилган. Шунингдек мақолада экологик нохуш бўлган ҳудудларга инвестицияларни кўпроқ жалб қилиш ва бунда мавжуд муаммоларни бартараф этиш тўғрисида хорижий мамлакатлар, жумладан, Россия ва Қозғистон республикалари тажрибалари ўрганилган. Хорижий мамлакатлар тажрибасидан келиб чиққан ҳолда мамлакатимиз иқтисодиётида амалга оширилиши мумкин бўлган чора-тадбирлар бўйича ҳулоса ва таклифлар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: рақамли иқтисодиёт, рақамли технологиялар, ҳудудлар ижтимоий-иқтисодий ривожланиши, экологик вазият, хорижий инвестициялар, туманлар коэффициенти, устамалар, инновация.

Кириш. Мамлакатимиз ҳудудларининг барқарор ва мутаносиб иқтисодий ривожланишини таъминлаш Ўзбекистонда юритилаётган иқтисодий сиёсатнинг энг асосий йўналишларидан бири ҳисобланади. Ҳудудларнинг ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан ривожланиши, турмуш шароитининг яхшиланиши ҳам бевосита уларнинг иқтисодиёти ривожланиши билан боғлиқ. Мамлакат иқтисодиёти ҳудудлардан таркиб топган бир бутун тизимни ташкил қилганлиги сабабли, унинг ҳар бир ҳудудидаги иқтисодий-ижтимоий ривожланишни таъминлаш мамлакатимизнинг узлуксиз, барқарор тараққиётига замин яратади.

Мамлакат ҳудудларига инвестицияларни мутаносиб равишда жойлаштириш миллий иқтисодиётимизнинг барқарор ривожланишининг асоси ҳисобланади. Республикамиз Президенти Ш.М.Мирзиёев таъкидлаганидек, “Жаҳон тажрибаси шуни кўрсатадики, қайси давлат фаол инвестиция сиёсатини юритган бўлса, ўз иқтисодиётининг барқарор ўсишига эришган. Шу сабабли ҳам инвестиция - бу иқтисодиёт драйвери, ўзбекча айтганда, иқтисодиётнинг юраги, десак, муболаға бўлмайди” .

Мамлакат ҳудудлари экологик жиҳатдан турли гуруҳларга ажратилади, бугунги кунда ўзи тобора ёмонлашиб бораётган атроф-муҳитни асраш, экологик тоза маҳсулотлар ишлаб чиқариш, шу каби ҳудудлар аҳолисини ҳар томонлама қўллаб қувватлаш долзарб масала ҳисобланади.

Мазкур мақолада экологик жиҳатдан нохуш ҳудудларни иқтисодий рифожлантириш, хорижий инвестицияларни жалб қилиш масалалари кўриб чиқилади.

Мавзуга оид адабиётлар шарҳи. Ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш, экологик муаммоли ҳудудларга инвестицияларни кенгроқ жалб қилиш, умуман, атроф муҳит ва иқтисодий ривожлантириш борасида дунё олимлари тадқиқотлар олиб бормоқдалар. Экологияга инсонларнинг, иқтисодиётнинг таъсири оқибатида келиб чиқувчи муаммолар тўғрисида хорижий мамлакатлар олимларидан Коробко (2015) тадқиқотлар олиб борган, жумладан, олим, экология ва иқтисодиётни табиий ресурслар билан таъминлаш ўртасидаги муносабатлар узоқ вақт давомида халқаро миқёсда ҳисобга олинмаганлигини таъкидлайди, бу қарамлик 20-асрнинг иккинчи ярмида, иқтисодий ўсиш суръатларининг тез суръатлар билан ўсиши натижасида табиий тизимлар катта зарар кўра бошлаганида тез-тез намоён бўла бошлади.

Константин Поздняков (2015) Венгрия мисолида хорижий компаниялар сармоялар миқдорида қараб имтиёзлар амал қилиши тўғрисида баён қилади, шунингдек, Чехия Республикасининг иқтисодиётда ортда қолаётган ҳудудларга хорижий инвестициялар киритишда лойиҳаларнинг экология учун зарар келтирмаслик тамойили асосида имтиёзлар мавжудлигини ўрганади.

Гордячкова (2018) ўз тадқиқотларида Россиянинг экологик жиҳатдан нохуш ҳудудларидан бири бўлган Якутия Республикасига хорижий инвестицияларни киритишда ҳудудга инвестицияларни жалб қилишда ҳудудий маъмурий органларнинг ваколатларини кенгайтириш, давлат-хусусий шериклик асосида ЭИЗлар яратиш мақсадга мувофиқлини таъкидлайди.

Ахмедова, Булатовалар (2016) ўз мақоласида Доғистон Республикасига хорижий инвестициялар киритишда ҳудуднинг иқлим, экологик ҳамда иқтисодий

ижтимоий ривожланиш даражасини ҳисобга олган ҳолда турли рағбатлантириш ва мажбурий жазо механизмларини қўллаш ва бошқа жиҳатларни ёритишади.

Гурева, Руднева, (2013) тадқиқотларида ўтган асрнинг 70 йилларда Европа Иттифоқи ҳудудида экологик тоза ишлаб чиқариш технологияларидан фойдаланиш ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва энергияни оқилона истеъмол қилишни рағбатлантиришнинг иқтисодий усулларини қўллаш орқали табиат ресурсларини сақлаш тамойиллари бошланганлиги ва бунинг ижобий натижалари айтилади.

Ирина Боико (2020) ўз тадқиқотида табиатга антропоген таъсирдан келиб чиқадиган турли глобал муаммоларни кўриб чиқади ва уларнинг иқтисодий оқибатларини баҳолайди. Мақолада иқлим ўзгаришига қарши курашда қўлланиладиган фискал усулларнинг чекланганлиги таъкидланади ва табиатга ҳар хил турдаги антропоген босимларни бартараф этиш учун зарур бўлган яхлит ёндашув йўқлиги таъкидланади. Экологик муаммоларни миллий иқтисодиётга таъсири нуқтаи назаридан таснифлаш таклифи ишлаб чиқилган ва шу асосда ҳудудлар иқтисодий ривожланиши баҳоланади.

Ўзгур Канбир (2023) тадқиқотида Туркия мисолида иқтисодий ривожланиш ва экология соҳалари ўртасидаги муносабатлар, атроф-муҳитни асраш, яшил инвестиция сиёсатини амалга ошириш каби масалалалар муҳокама қилинади.

Сеема Жаячандран (2021) тадқиқотларида иқтисодий ривожланишнинг атроф-муҳитга таъсири ўрганилади ва паст ҳамда ўрта даромадли мамлакатларда иқтисодий ривожланишнинг атроф-муҳитга таъсири бўйича сўнгги микроэмпирик тадқиқотлар таҳлил қилинади.

Тадқиқот методологияси. Ушбу мақоланинг илмий-назарий асоси сифатида иқтисодий адабиётлар ҳамда илмий мақолалар, хорижий ва маҳаллий иқтисодчи олимларнинг инвестиция фаолияти, мамлакат ҳудудларига инвестицияларни жалб қилиш ва улардан самарали фойдаланиш бўйича изланишлари, уларнинг ёзма ва оғзаки фикр-мулоҳазаларини таҳлил қилиш, иқтисодий жараёнларни кузатиш, иқтисодий ҳодиса ва жараёнларга тизимли

ёндашув, муаллиф тажрибалари билан қиёсий таҳлил ўтказиш орқали тегишли йўналишларда хулоса, таклиф ва тавсиялар берилган. Мавзуни ўрганиш жараёнида иқтисодий, қиёсий таҳлил, индукция, дедукция ва бошқа усуллардан фойдаланилди.

Таҳлил ва натижалар муҳокамаси. Мамлакатлар ривожланишида асосий куч бўлган инвестицияларнинг глобал ҳаракатланишида ҳам коронавирус инкирози ўз салбий таъсирини кўрсатмоқда. Бу эса ривожланаётган ҳамда ривожланишда орқада бўлган мамлакатлар иқтисодиётида инвестициялар, ташқи савдо алоқалари, халқаро иқтисодий муносабатларида қабул қилинган чоратadbирлар, режа ва стратегияларни ҳамда прогноз кўрсаткичларнинг кутилмаган ҳолатда ўзгаришига сабаб бўлмоқда.

Хорижий инвестицияларни жалб қилишда шартли икки хил усулни кўриб чиқиш мумкин, биринчи усулда инвестицияларни жалб қилишни ўзига урғу берилади ва бунда инвестицияларни қайси усулда жалб қилиш, қанча имтиёз ёки бошқа енгилликлар бериш ёки бошқа механизмларни қўллаш бўйича амалиётга татбиқ этилади.

Иккинчи усулда эса ҳудудларнинг ижтимоий-иқтисодий ҳолатини яхшилаш орқали инвестицияларни жалб қилиш назарда тутилади.

Инвесторлар ўз сармояларини ҳар томонлама қулай бўлган ҳудудга жойлаштиришни афзал билади, бунда эса инвестицияларнинг, хусусан, хорижий инвестицияларнинг ҳудудлар бўйича нотекис тақсимланиши юзага келиши мумкин. Бу эса ҳудудий ривожланишнинг беқарорлигига, пировардида бутун мамлакат иқтисодий ўсишида беқарорликка олиб келади. Шу жумладан, аҳоли ўртасида ҳам даромадлар нотенглиги сабаб, аҳоли фаровонлигига соя солади.

Мазкур тадқиқотда 2-усул орқали инвестицияларни жалб қилиш бўйича Россия ҳамда Қозоғистон Республикалари тажрибаларини кўриб чиқамиз.

Россия дунёда майдони жиҳатидан энг катта ҳудудга эга бўлган мамлакат ҳисобланади. Ҳудуд шу даражада катталигидан шимол билан жанубнинг, шарқ билан ғарбнинг, марказий ҳудудлар билан бошқа ҳудудларнинг экологик, табиий географик шароитлари бир биридан тубдан фарқ қилади.

Шу сабабдан ҳам экологик жихатдан ноқулай ёки муаммоли ҳудудлар учун инвестицияларни жалб қилиш мақсадида турли ёндошувлар қўлланилади. Россия ўзининг экологик жихатдан оғир, муаммоли бўлган Узоқ Шимол ҳудудлари учун алоҳида дастур асосида инвестицияларни жалб қилиш услубидан фойдаланади. Бунда ҳукумат инвесторларни асосий ишчи кучи бўлган аҳолига иш ҳақиға устамалар қўллаш, шароити оғир ҳудудлар аҳолиси учун турли кўринишдаги компенсациялар тўлаш орқали жалб қилишни амалға оширади. Табиийки, оғир ҳудудларда яшовчи аҳоли учун ҳам шунга яраша турлича шартлар асосида меҳнат шароитлари яратилади.

Россия ҳукуматининг қонунларига кўра барча ходимларнинг иш ҳақи таркибий қисмлари қуйидагилардан иборат (Қонун, 1993): биринчидан, меҳнатға ҳақ тўлаш (иш ҳақи, тариф ставкаси ёки иш ҳақи шаклида белгиланиши мумкин), компенсация ва рағбатлантириш тўловлари бундан мустасно; иккинчидан, компенсация тўловлари (масалан, зарарли меҳнат шароитлари, махсус иқлим шароитида ишлаш, қўшимча иш ва тунги ишлар учун қўшимча тўловлар ва нафақалар ва бошқалар); учинчидан, рағбатлантириш тўловлари (муайян натижаларға эришиш учун бонуслар ва бошқа тўловлар).

Россия Федерацияси Меҳнат кодекси ва Россия Федерациясининг 1993 йил 19 февралдаги 4520-1-сонли “Умумий” компенсация тўловларига қўшимча равишда “Узоқ Шимолда ва унга тенглаштирилган ҳудудларда ишлаётган ва яшовчи шахслар учун давлат кафолатлари ва компенсациялар тўғрисида”ги Қонуниға кўра (Қонун, 1993) қуйидагилар тақдим этилади: биринчидан, меъёрий меҳнат шароитидан четға чиққанда (зарарлилиги учун, тунги иш, дам олиш кунлари, иш вақтидан ташқари ишлар ва бошқалар); иккинчидан, махсус иқлим шароитида ишлаш учун махсус компенсациялар; учинчидан, Узоқ Шимол ва уларға тенглаштирилган ҳудудларда иш стажи учун иш ҳақиға фойзли устама; тўртинчидан, иш ҳақининг минтақавий(туман) коэффициенти тақдим этилади (Кодекс, 2001).

Туман коэффициентини ҳам, фойз ставкасини ҳам қўллашнинг минимал миқдори ва тартиби Россия Федерацияси ҳукумати томонидан белгиланиши

керак. Бирок, ҳозирги вақтда Россия Федерацияси Ҳукуматининг бир нечта қарорлари мавжуд бўлиб, улар фақат Узоқ Шимолнинг айрим ҳудудларида ва унга тенглаштирилган ҳудудларда иш стажига фоизли нафақа ва туман коэффиценти миқдорини белгилайди. Уларда ўрнатилган туман коэффицентининг ҳажми иш берувчининг ўзига хос ҳудуди ва тармоғига қараб 1,1 дан 3 гача ўзгариб туради.

Ҳам фоизли нафақа, ҳам туман коэффиценти ходимларнинг бутун иш ҳақи, шу жумладан иш учун ҳақ (иш ҳақи ёки тариф ставкалари ёки иш ҳақи), бошқа (“шимолий” дан ташқари) компенсация тўловлари ва рағбатлантириш тўловлари бўйича ҳисобланади.

Узоқ Шимол ва уларга тенглаштирилган ҳудудларда ишловчи ходимларга қўшимча устамалар беришга қуйида ҳуқуқий нормалар асос бўлади: биринчидан, Россия Федерацияси Меҳнат кодексининг 148-моддасига биноан, алоҳида иқлим шароитига эга бўлган ҳудудларда ишлаганлик учун ҳақ тўлаш меҳнат тўғрисидаги қонун ҳужжатлари ва меҳнат қонунчилиги нормаларини ўз ичига олган бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланганидан кам бўлмаган тартибда ва миқдорда амалга оширилади; иккинчидан, Россия Федерацияси Меҳнат кодексининг 315-моддасида Узоқ Шимол ва унга тенглаштирилган ҳудудларда иш ҳақи минтақавий коэффицентлар ва иш ҳақиға фоизли бонуслар ёрдамида амалга оширилишини белгилайди; учинчидан, Россия Федерацияси Меҳнат кодексининг 316-моддаси ва Россия Федерациясининг 1993 йил 19 февралдаги 4520-1-сонли “Узоқ Шимолда ва унга тенглаштирилган жойларда ишлайдиган ва яшовчи шахслар учун давлат кафолатлари ва компенсациялари тўғрисида” ги Қонунининг 10-моддасида Узоқ Шимол ва унга тенглаштирилган ҳудудларда жойлашган ташкилотлар ходимларининг иш ҳақини ҳисоблаш учун туман коэффицентининг ҳажми ва уни қўллаш тартиби Россия Федерацияси ҳукумати томонидан белгиланади.

Узоқ Шимол ва унга тенглаштирилган ҳудудларда камида бир йил яшаган 30 ёшгача бўлган ёшлар учун алоҳида (тезлаштирилган) шимолий қўшимча тўлов белгиланади. Бунда Узоқ Шимол минтақаларида яшовчи ва меҳнат

муносабатларига кирган ёш мутахассислар учун бонуслар биринчи олти ойдан кейин 20% миқдорида 100% ишлагандан кейин ҳар бир тариф олти ой учун 20% га кўтарилган ҳолда ҳисобланади.

2022 йилдан бошлаб Россия ҳукуматининг тегишли қарори билан ёш мутахассислар учун қўшимча ҳақ белгилаш тартиби ўзгарди ва бунда ёш ходим мазкур ҳудудларда камида бир йил яшаши шарт эмас, иш бошланган илк кунданок имтиёзлар қўлланилади.

Шунингдек, Россия Федерацияси Меҳнат кодекси 316-моддасига кўра Узоқ Шимол ва унга тенглаштирилган ҳудудларда ходимларга тўланадиган қўшимча тўловлардан яна бири бу минтақавий коэффициентдир. Минтақавий коэффициент маълум бир ҳудуд(туман, шаҳар)да ўрнатилади ва иш стажидан қатъий назар иш бошланган биринчи кундан қўлланилади. Мазкур минтақалар экологик жиҳатдан ноқулай шароитларга эга бўлган ҳудудлар ҳисобланиб, экологик шароитнинг оғир енгиллигига кўра коэффициентлар турличадир.

Қуйида баъзи ҳудудлардаги минтақавий коэффициент билан танишиб чиқамиз: Олтой Республикаси- 1,4; Олтой ўлкаси (минтақага қараб)- 1,15-1,25; Амур вилояти (минтақага қараб)1,2 - 1,4; Архангелск вилояти, шу жумладан Архангелск (минтақага қараб)1,2 - 1,4; Камчатка ҳудуди (минтақага қараб)1,6 - 2,0; Иркутск вилояти, шу жумладан Иркутск (минтақага қараб) 1,2 - 1,7; Якутия (Саха Республикаси) (минтақага қараб)1,4 - 2,0

Бу каби минтақавий коэффициентлар 40 дан ортиқ ҳудудда амал қилади.

Қозоғистон Республикаси ҳам ҳудуди жиҳатдан катта бўлган, Семипалатинск ядро полигони ҳамда Орол денгизи қуриши сабабли экологик муаммоларга дуч келаётган ҳудудлари мавжуд мамлакат ҳисобланади.

Шу сабабдан ҳам Қозоғистон ҳукумати мазкур муаммоли ҳудудлар аҳолисини ижтимоий қўллаб қувватлаш, иқтисодий ривожлантириш, ҳаёт турмуш сифатини ошириш мақсадида турли механизмлардан фойдаланади. Буларга қуйидаги ҳуқуқий ҳужжатлар асос бўлиб хизмат қилади: Қозоғистон Республикасининг 1992 йил 18 декабрдаги “Семипалатинск ядро синовлари полигониди ядровий синовлар натижасида жабрланган фуқароларни ижтимоий

ҳимоя қилиш тўғрисида”ги қонуни ва Қозоғистон Республикасининг “Орол денгизидаги экологик офат натижасида жабрланган фуқароларни ижтимоий ҳимоя қилиш тўғрисида”ги 1992 йил 30 июндаги қонунига кўра шунингдек, Меҳнат кодексининг 127-1-моддасида экологик офат ва радиациявий хавфли ҳудудларда ишлайдиган ходимлар учун кафолатлар Қозоғистон Республикаси қонунлари билан белгиланади дея таъкидланади.

Қозоғистон Республикасининг 1992-йил 18-декабрдаги “Семипалатинск ядровий полигонида ядро синовлари натижасида жабрланган фуқароларни ижтимоий ҳимоя қилиш тўғрисида”ги Қонунга кўра маълум ҳудудларда яшовчи аҳоли қўшимча иш ҳақи олиш ҳуқуқига эга (Қонун, 1992).

Қозоғистон Республикасининг 1992 йил 30 июндаги “Оролбўйида экологик офатдан жабрланган фуқароларни ижтимоий ҳимоя қилиш тўғрисида”ги Қонунининг 13-моддасида экологик офат зонасида яшовчи аҳоли учун иш ҳақи ва стипендиялар ҳудудлар бўйича экологик ноқулай шароитларда яшаш учун коэффицентдан фойдаланган ҳолда таъминланади.

Шундан келиб чиқиб Семипалатинск ядровий полигонидаги ядро синовлари ва Орол денгизи минтақасида содир бўлган экологик офат натижасида меҳнат шароитларининг ходимнинг соғлиғи ва фаолиятига салбий таъсирини қоплаш учун қўшимча иш ҳақи ва экологик қўшимча тўловлар белгиланади (Қонун, 1992).

Экологик қўшимча тўловлар қуйидаги кўринишлада бўлиши мумкин: биринчидан, қўшимча иш ҳақи (иш ҳақига экологик бонуслар деб аталади); иккинчидан, қўшимча ҳақ тўланадиган таътил; учинчидан, саломатликни яхшилаш учун моддий ёрдам; тўртинчидан, пенсияга қўшимчалар; бешинчидан, бир марталик тўловлар.

Қонунда ҳудудларнинг ифлосланиш дозасига қараб аҳолининг бешта гуруҳи ажратилади:

1) Ҳаддан ташқари хавф зонасида яшаш. У Абай туманининг Саржал қишлоқ кенгаши, Бескарагай туманининг Долон ва Боденели қишлоқ кенгашлари, Семипалатинск вилоятининг Жанасемей туманидаги Сарапан ва

Исо аҳоли пунктларини ўз ичига олади. Полигондан фойдаланиш даврида ушбу ҳудудда яшаган шахсларга ядровий синовлар натижасида етказилган зарар учун бир марталик компенсация тўлови 2009 йилдан бошлаб ҳар бир яшаш йили учун 1949 йилдан 1965 йилгача 5,23 МКИ (ойлик ҳисоб кўрсаткичи) ва - 1966 йилдан 1990 йилгача 1,05 МКИ миқдорида белгиланди.

2) максимал радиация хавфи зонаси. Бунга Семипалатинск вилоятининг Абай, Абралӣ, Бескарагай ва Жанасемей туманлари ҳамда Павлодар вилоятининг Май туманининг Малдар ва Оқжар қишлоқ кенгашлари аҳолиси киради. Бу ерда бир марталик компенсация миқдори 1949-1965 йиллардаги ҳар бир йил учун 2,62 МКИ ва 1966 йилдан 1990 йилгача бўлган даврда 1,05 МКИ ни ташкил қилади.

3) радиация хавфи ортиши зонаси. Булар Чубартау, Новошӯлби, Бородулиха, Чар, Жармин, Аягуз туманлари, Семипалатинск ва Курчатова шаҳарлари, Қарағанда вилоятининг Эгиндибулоқ тумани, Павлодар вилоятининг Май тумани, Таврич, Глубоков, Шемонаиха, Улан туманлари, Уст- Каменогорск ва Шарқий Қозоғистон вилоятининг Лениногорск. Компенсация 1949-1965 йиллардаги ҳар бир йил учун 1,57 МКИ ва 1990 йилгача тарифф йиллар учун 0,79 МКИ миқдорида берилади.

4) минимал радиациявий ифлосланиш зонаси (0,1 дан 7 рем гача). У Семипалатинск вилоятининг Маканчин, Урджар, Таскескен, Кокпектин, Оқсуат туманлари, Қарағанда вилоятининг Карқарали тумани, Павлодар вилоятининг Лебяжин тумани, Шарқий Қозоғистон вилоятининг Зйрянов, Самара, Серебрян, Зайсан ва Тарбағатай туманлари аҳоли пунктларини ўз ичига олади. Компенсация - коридорда 1965 йилгача ва ундан тарифф даврлар учун, шу жумладан 1990 йилгача 1-0,52 МКИ.

5) Имтиёзли ижтимоий-иқтисодий мақомга эга ҳудудлар. Булар қаторига Павлодар вилоятининг Баянаул туманидаги аҳоли пунктлари киради. Бу ерда 1949 йилдан 1990 йилгача ҳар бир йил учун 0,26 МКИ ҳисобланади. Пенсия ва иш ҳақининг ошишида фақат биринчи ва иккинчи тоифага мансуб бўлганлар, яъни экстремал ва максимал радиациявий ифлосланиш зоналари аҳолиси имтиёзли ҳисобланади.

Биринчиси 2,09 МКИ, иккинчиси 1,83 МКИ бонус олиш ҳуқуқига эга. Кейинчалик Қозоғистоннинг бошқа ҳудудларига кўчиб ўтганлар учун бу имтиёз сақланиб қолади.

Иш ҳақиға қўшимча (шунингдек, қўшимча таътил) фақат радиация хавфи зоналарида яшашни давом эттирадиганлар учун тўланади. Бундан ташқари, қўшимча тўлов миқдори қуйидагича: фавқулодда вазиятлар зоналари учун - 2 МКИ, максимал - 1,75 МКИ, нурланишнинг кўпайиши - 1,5 МКИ, минимал - 1,25 МКИ, имтиёзли ижтимоий-иқтисодий мақомға эга ҳудудлар учун - 1 МКИ.

Минтақалар бўйича йиллик қўшимча таътиллари: биринчи тоифа - 14 календар кун; иккинчи - 12, учинчи - 10, тўртинчи – 7; бешинчи - 5 кун.

Оролбўйининг Қозоғистон қисмининг жадал чўлланиши аҳоли учун қулай турмуш шароитининг пасайишига, хусусан, касалланиш даражасининг ошишига олиб келди. Шу сабабларга кўра Қизилўрда, Ақтўбе, Туркистон ва Қарағанда вилоятларининг айрим ҳудудлари экологик офат зоналари деб тан олинган (Қонун, 1992).

Орол денгизи минтақасидаги экологик офат қурбонлари тўғрисидаги қонунда ҳудудлар 3 та зонага ажратилади: экологик офат; экологик инқироз; инқироздан олдинги экологик ҳолат.

Экологик офат зонасида яшовчи аҳоли учун иш ҳақи экологик жиҳатдан ноқулай шароитларда яшаш коэффициентида фойдаланган ҳолда белгиланади: экологик офат зонасида - 1,5; экологик инқироз зонасида - 1,3; инқироздан олдинги экологик ҳолат зонасида - 1,2.

Зарарли меҳнат шароитлари билан ишлаш учун бериладиган таътилға қўшимча равишда йиллик қўшимча ҳақ тўланадиган таътил зоналари бўйича: экологик офат - 12 календар кун; экологик инқироз - 9, инқироздан олдинги экологик ҳолат - 7 календар кун белгиланган.

“Оролбўйида экологик офатдан жабр кўрган фуқароларни ижтимоий ҳимоя қилиш тўғрисида”ги Қонуннинг 13-моддаси 4-пункт 1-бандига мувофиқ экологик офат зонасида яшовчи аҳолиға меҳнат таътиллари бериш билан бирға ҳар йили соғломлаштириш учун моддий ёрдам кўрсатилиши белгилаб қўйилган.

Булар жорий тўловларга қўшимча равишда ойлик тарифф ставкаси ёки расмий иш ҳақи миқдорида берилади ҳамда тўловлар ҳар йили амалга оширилади.

Ўз-ўзидан аёнки, Қонуннинг 13-моддасига мувофиқ ҳудудлар бўйича қўшимча ҳақ тўлаш ва қўшимча меҳнат таътилини олиш учун у ҳудудда яшаш ва меҳнат фаолиятини амалга ошириш кифоя.

Меҳнат фаолияти даврида ходимнинг маълум бир минтақадаги ҳақиқий яшаш жойи тан олинади. Шу муносабат билан, ушбу имтиёзларни олиш учун доимий яшаш жойида рўйхатда бўлиш шарт эмас.

Шуни таъкидлаш керакки, экологик офат қурбонлари учун қўлланиладиган коэффициент ядровий синовлар қурбонлари учун қўлланиладиган коэффициентдан фарқ қилади, чунки экологик офат зоналарида яшаш учун коэффициентлар улар томонидан белгиланадиган ходимларнинг лавозим маошларига (тариф ставкаларига) эгаллаб турган лавозими, бажарилган иш ҳақида қўлланилади.

Ўзбекистон Республикаси маъмурий жиҳатдан 14 та бирликка ажратилган бўлиб, Қуйи Амударё ҳудудлари ҳисобланувчи Қорақалпоғистон Республикаси, Хоразм вилоятининг баъзи ҳудудлари ҳам экологик жиҳатдан муаммоли ҳудудлар сирасига кириб, Орол денгизи қуришининг салбий оқибатлари бу ҳудудларга ўз таъсирини кўрсатиб келмоқда. Мазкур ҳудудларни экологик муаммоли ҳудудларнинг қонуний мавқесини белгилаш ва шу асосда тегишли механизмларни қўллаш орқали аҳоли фаровонлигини ошириш мақсадга мувофиқ ҳисобланади. Юқоридаги тажрибалар шуни кўрсатадики, бундай ҳудудларга алоҳида ёндошув муаммони ечими бўлмаса ҳам, аҳоли учун шароитлар яратиб беришга асос бўлади.

Хулоса ва таклифлар. Тадқиқот давомида ўрганилган изланишлар натижасида, Ўзбекистон иқтисодиёти учун чет эл инвестицияларни жалб қилишда қуйидагилар мақсадга мувофиқ деб ўйлаймиз: биринчидан, экологик муаммоли ёки экологик жиҳатдан нохуш ҳудудлар атмасини иқтисодий-ҳуқуқий томонлама таснифлаш, мамлакат ҳудудларини экологик салоҳиятини даражаларга ажратиш, шу асосда мазкур ҳудудларга нисбатан алоҳида иқтисодий

ёндашув олиб бориш; иккинчидан, ижтимоий-иқтисодий ортида қолаётган ёки экологик муаммоли ҳудудларда алоҳида имтиёзлар асосида инвестицияларни жалб қилиш (мисол учун, Орол бўйи минтақасига тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни олиб киришда солиқ имтиёзлари, кредит таътиллари ёки яратилган ҳар бир иш ўрни учун енгилликлар бериш); учинчидан, экологик муаммоли ҳудудларда инвестицияларни жалб қилиш мақсадида ишбилармонларни, тадбиркорларни халқаро кўргазма, анжуманларга давлат бюджети ҳисобидан юбориш ва бошқалар.

Албатта, юқорида кўриб чиқилган тажриба ва тавсиялар амалиётда мамлакат қонунчилиги асосида, тегишли шартлар билан, оқилона сиёсат юритган ҳолда ҳаётга татбиқ этилсагина ўз иқтисодий ва ижтимоий самарасини беради.

Фойдаланган адабиётлар рўйхати:

1. Kodeks (2001) Rossiya Federatsiyasi Mehnat kodeksi, 30.12.2001, <https://base.garant.ru/>
2. Ozgur Kanbir, (2023) Economic Development and Ecology.
3. Qonun (1992) Qozog'iston Respublikasining "Orol dengizidagi ekologik ofat natijasida jabrlangan fuqarolarni ijtimoiy himoya qilish to'g'risida"gi 1992 yil 30 iyundagi Qonuni, <https://zakon-kz.com/>
4. Qonun (1992) Qozog'iston Respublikasining 1992yil 18 dekabrda "Semipalatinsk yadro sinovlari poligonida yadroviy sinovlar natijasida jabrlangan fuqarolarni ijtimoiy himoya qilish to'g'risida"gi Qonuni, <https://zakon-kz.com/>
5. Qonun (1993) Rossiya Federatsiyasining 1993 yil 19 fevraldagi 4520-1-sonli "Umumiy" kompensatsiya to'lovlariga qo'shimcha ravishda "Uzoq Shimolda va unga tenglashtirilgan hududlarda ishlayotgan va yashovchi shaxslar uchun davlat kafolatlari va kompensatsiyalar to'g'risida"gi Qonuni, <https://base.garant.ru/>
6. Oltaev, S. (2023). In investment authority and economy innovative ways to use it efficiently. Results of National Scientific Research, 2 (8), 83–91.

7. Oltaev, S. (2023). Employer in the private sector of the country status of the current demand and its employment role in supply. Results of National Scientific Research, 2 (8), 92–101.
8. Oltaev, S. (2024). The role of the economic sector in society. Eurasian Scientific Herald, 30, 55–58.
9. Seema Jayachandran (2021), How Economic Development Influences the Environment NBER Working Paper No. 29191 August JEL No. O13,Q56
10. Ахмедова Л.А., Булатова У.Б. (2016) Зарубежный опыт привлечения иностранных инвестиций и возможности его использования Вестник Дагестанского государственного университета. Серия 3. Общественные науки. 2016. Том. 31. Вып. 2.
11. Олтаев, Ш. С. (2021). Акциядорлик жамиятлари фаолиятини самарадорлигини оширишда давлатнинг роли. Интернаука, (32-2), 50-53.
12. Олтаев Ш. С. (2021). Ишчи кучи миграцияси тушунчасига берилган таърифларнинг таснифланиши. Scientific progress, 2 (4), 857-861.
13. Пардаев, М. Қ., Олтаев, Ш. С., Пардаева, О. М., & Тагирова, Н. Б. (2018). Ҳар бир оилада тадбиркорлик–ўзини-ўзи банд қилиш имконияти. Амалий тавсия. Самарқанд.
14. Oltaev, S. S. (2024). Innovative Ways of Implementing Digital Transformation in the Educational System. Middle European Scientific Bulletin, 44.
15. Oltaev, S. S. (2024). Purposeful formation of the high quality of providing economic growth in the country. Web of Teachers: Inderscience. Research, 2(3), 273.
16. Гордячкова О. (2018) Управление привлечением иностранных инвестиций на региональном уровне (на примере республики Саха (Якутия), иқтисодиёт фанлари номзоди даражасини олишучун тайёрланган диссертация.
17. Гурьева, М.А., Руднева, Л.Н. (2013) Система индикативной оценки уровня и степени экологизации экономики региона //Российское предпринимательство. - № 1. - С. 134-139

- 18.Ирина Боико, (2020) Экологические аспекты современного экономического развития. Российская академия народного хозяйства и государственной службы при Президенте Российской Федерации (Северо-Западный институт управления РАНХиГС), Санкт- Петербург, Российская Федерация.
- 19.Коробко В.И. (2015) Экологический менеджмент: учебное пособие для бакалавров и магистров вузов. - М.: НОУ ВПО «Институт непрерывного образования», -158 с.
- 20.Олтаев, Ш. С. (2020). Ўзбекистонда тобора ривожланиб бораётган инвестициявий муҳит ва унинг натижалари. Интернаука, (2-2), 79-81.
- 21.Олтаев, Ш. С. (2020). Мамлакатимизга жалб этилган хорижий инвестициялар-иктисодийтимиз тараққиёти омили. Интернаука, (6-2), 89-90.
- 22.Oltayev, S. (2020). The service sector as the enhancing in raising the standard of living of the population. In вопросы управления и экономики: современное состояние актуальных проблем (pp. 154-158).
- 23.Олтаев Ш.С. (2025). Акциядорлик жамиятларида капитални бюджетлаштириш амалиётини ривожлантиришнинг инновацион йўллари. Образование и наука в XXI веке, 68-4 (том 2). <https://mpcareer-google.ru/index.php/journal/article/view/4310>
- 24.Олтаев, Ш. С. (1991). Моделирование процедур обработки информации в сложных организационно-экономических системах (на примере АСФР Республики Узбекистан) (Doctoral dissertation, Академия наук респ. Узбекистан. Узб. науч.-производ. объедин.).
- 25.Поздяков К. (2015) Теоретические основы механизма привлечения иностранных инвестиций в регионы РФ и обоснование их практической применимости. Lulu Press, Inc. Raleigh, North Carolina, USA.
- 26.Олтаев, Ш. С. (2020). Ўзбекистон иқтисодийтини ривожлантиришда хорижий инвестицияларнинг ўрни. Интернаука, (44-3), 57-58.

- 27.Холикулов, А. Н., Олтаев, Ш. С., & Рахимов, А. А. (2022). Проблемы развития антимонопольного управления в контексте развития национальной экономики. In лучшая исследовательская работа 2021 (pp. 55-59).
- 28.Oltayev, S. S. (2023). Quality of Education In Higher Education Institutions of Our Country and Innovative Directions of Increasing Competitiveness. *Miasto Przyszłości*, (42), 253.
- 29.Oltayev, S. S. (2022). Statistical analysis of the regional development of small business and private entrepreneurship activity (In the case of Samarkand region. *Academic journal of digital economics and stability*, 1(24), 1.